

הצריכה הפרטית

בצריכה הפרטית חל ב־1962 גידול ריאלי של 6 אחוזים לנפש. גידול זה היה גמוך מעליית ההכנסה הפרטית הפנויה לנפש, שהגיע ל־8 אחוזים, במחירים קבועים, חלה איפוא, עלייה ניכרת בשיעור החיסכון הפרטי. שינוי בולט זה נעוץ, כנראה, בשינוי משקל מקורות הגידול של ההכנסה הפרטית הפנויה: תשלומי ההעברה מחוץ לארץ גדלו ב־80 אחוזים במחירים קבועים, ומשקל תשלומי ההעברה עלה מ־9 אחוזים מכלל ההכנסה הפרטית הפנויה ל־14 אחוזים. נראה ששיעור החיסכון מתשלומי העברה אלה גבוה משיעור החיסכון מתוך ההכנסה השוטפת. הגידול הרב בתשלומי ההעברה הטביע את חותמו גם על הרכב הגידול בצריכה הפרטית, ולו יש לייחס את העלייה הבולטת בהוצאה על דירות ונכסים בני־קיימא.

לוח ד' 1

שיעור הגידול בהכנסה הפנויה ובצריכה הפרטית, לנפש,

במחירים קבועים, 1961 ו־1962

(אחוזים)

כלל ההכנסה הפנויה		תשלומי העברה מחוץ לארץ		הכנסה ממקורות פנימיים		
1962	1961	1962	1961	1962	1961	
8	7	80	3	2	7	הכנסה
6	6	—	—	—	—	צריכה

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

השינויים בהרכב הצריכה

את עליית ההכנסה הפרטית ב־1962 מאפיין, כאמור, משקלם של תקבולי ההעברה, מחוץ לארץ, שמרביתם — פיצויים אישיים מגרמניה. בעקבות הפיחות עלה ערכם של תקבולים אלה בלירות ישראליות וגדל משקלם בין מקורות הגידול של ההכנסה הפרטית הפנויה. לפי סקרי החיסכון, גבוה שיעור החיסכון מכספי הפיצויים האישיים מאשר שיעור החיסכון מתוך ההכנסה השוטפת, ובעליית משקלו של גורם זה בין מקורות ההכנסה הסיבה להגדלת הפער בין שיעור הגידול בצריכה לשיעור הגידול בהכנסה הפרטית הפנויה.

גורם נוסף למיתון העלייה בצריכה הפרטית ולעלייה בשיעור החיסכון הוא העידוד שניתן לפירעון מוקדם של משכנתאות. סכומי הפירעון הסתכמו ב־54 מיליון ל"י. פירעון המשכנתאות הוא בבחינת חיסכון. ייתכן כמובן, שהעלייה בחיסכון אצל מסלקי המשכנתאות במסגרת הסדר זה

השימוש בכספי הפיצויים האישיים מגרמניה, 1957/58 ו-1958/59

מקבלי פיצויים אישיים ב-1958/59 הרכב ההוצאה באותה שנה	מקבלי פיצויים אישיים ב-1957/58		ייעוד ההוצאה
	הרכב ההוצאה ב-1958/59	הרכב ההוצאה ב-1957/58	
18	4	17	צריכה שוטפת
18	4	9	מוצרים בני קיימא
40	25	20	נכסי דלא ניידים *
22	-33	45	נכסים פינאנסיים
2	—	9	שימושים אחרים
100	0	100	סך הכל

* בעיקר דיור.

חמקור: Survey of Family Savings, 1957/58 and 1958/59 (Preliminary Report),
Research Paper 8, Falk, pp. 9, 10.

היתה כרוכה בירידה בחיסכון אצל פרטים אחרים במשק; אולם נראה שמכל מקום בחלקה יש בה משום הגדלת החיסכון הפרטי הכולל. אפשר גם שכתוצאה מגידול זה בחיסכון, הנעוץ בגורמים מיוחדים, תחול ירידה בחיסכון בשנים הבאות, ופעולתם של גורמים מיוחדים אלה לא יהיה בה כדי לשנות את שיעור הצריכה הממוצע לטווח ארוך יותר אלא את הרכבה מבחינת סדר הזמנים בלבד: אולם ב-1962 שימשו גורמים אלה דחיפה לעלייה בשיעור החיסכון.

הגידול בצריכה הריאלית לנפש, לפי הסעיף, 1961 ו-1962

(אחוזים)

הסעיף	1961	1962	עליית המחירים ב-1962 לעומת 1961
דיור *	-6	7	23
מזון	5	6	**5
הלבשה	7	8	6
הנעלה	5	2	9
סיגריות	2	4	—
נסיעות ***	1	1	12
בני-קיימא	17	13	8
סך הכל	6	6	9

* עליסוד נתוני נמר הכנייה.

** ראה הערה ללוח ד"ב.

*** בארץ בלבד.

חמקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אנה זמכס וחבריו וכנס ישראל.

דפוסי ההוצאה מתוך תקבולי הפיצויים האישיים הם גורם מפתח בהתפתחויות בתחום הצריכה. מתוך סקרי החיסכון מסתבר ש-40 אחוזים מתקבולים אלה משמשים לרכישת דירות ו-13 עד 18 אחוזים מוצאים על מוצרים בני קיימא. גם מתוך מחקרים שונים שנערכו בחוץ לארץ מסתבר שדפוסי הוצאה מתוך הכנסות חד-פעמיות שונים מאלה של ההכנסה השוטפת. בייחוד בולט כאן משקלה הניכר של ההוצאה על דיור ועל מוצרים בני קיימא למיניהם. נראה שהגיאות בשוק הדירות ובשוק המוצרים בני-הקיימא ניזונה, לפחות בחלקה, מאופיה של העלייה בהכנסה הפרטית הפנויה.

מקור אחר לגיאות זו היא ההתרחבות המוניטארית רבת-הממדים, שבעקבותיה גדלו האפשרויות להשגת אשראי, שכן בשני שווקים אלה יש למימון על ידי אשראי חשיבות מכרעת. שני מקורות הגיאות כאחד — גידול תקבולי ההעברה והתרחבות המוניטארית — קשורים בפיתוח קשר הדוק.

(א) שירותי דיור

למרות העלייה התלולה במחירי הדיור — 21 עד 23 אחוזים — חלה עלייה ברכישת דירות בשיעור של 12 אחוזים שהם 7 אחוזים לנפש. גידול זה נעוץ בעליית הביקוש לדירות בעקבות הפיחות, בהתרחבות המוניטארית ובציפיות לעליית מחירים.¹ באומדן רכישת הדירות אין מובאים בחשבון שינויים איכותיים שאינם משתקפים במחיר, ומאחר שבשנים האחרונות חל שיפור ניכר באיכות, יש להניח שהאומדן מוטה כלפי מטה. כבשנים קודמות כן גם השנה נמשכה המגמה של עליית אחוז הדיירים הגרים בדירות שבבעלותם. מגמה זו נעוצה בחוק להגנת הדייר הפוגע בכדאיות בניית דירות להשכרה וכן בביקוש להן.

(ב) נכסים בני קיימא

ברכישת נכסים בני קיימא חל ב-1962 גידול של 18 אחוזים, במחירים קבועים, שהוא בחזקת גידול של 13 אחוזים לנפש. על-יסוד גמישות ההכנסה של מוצרים אלה צריכה היתה עליית ההכנסה הפרטית הפנויה להביא לגידול של 16 אחוזים בצריכה לנפש.² יתר-על-כן, בתשלומי ההעברה מחוץ לארץ לפרטים במשק חל ב-1962, כאמור, גידול של 80 אחוזים,³ ומשקלם בהכנסה המקומית הפנויה עלה מ-9 ל-14 אחוזים; ומאחר שהנטייה השולית לרכישת מוצרים בני קיימא מתוך הכנסות חד-פעמיות היא גבוהה בהרבה מהרגיל, היה איפוא מקום לצפות אף לגידול רב יותר.

גם בעליית המחירים אין לראות גורם שבלם את הגידול בצריכה. במחירי המוצרים בני הקיימא חלה עלייה של 8 אחוזים, והיא נמוכה מהעליה במחירי הצריכה הפרטית שהגיעה ל-10 אחוזים.

אחד ההסברים האפשריים לגידול האיטי מן הצפוי על יסוד גמישות ההכנסה הוא בשיעור הגידול ב-1961, שהגיע ל-17 אחוזים לנפש והיה גבוה מהמצופה על יסוד עליית הכנסה פרטית. הגידול הרב שחל אז היה נעוץ, כנראה, בציפיות לפיחות שהגיעו רבים להקדים את קניותיהם. מן הדין איפוא לזקוף חלק מהגידול הרב ב-1961 לחשבון שנת 1962, גורם נוסף שהביא להאטת שיעור הגידול ברכישת מוצרים בני קיימא הוא הגידול בחיסכון שהיה כרוך בפדיון המוקדם של

¹ ראה פרק ו', "המחירים", עמ' 76.

² גמישות הביקוש למוצרים בני קיימא ביחס להכנסה הוא 2.0 בקירוב, והעלייה בהכנסה הפרטית הפנויה לנפש הגיעה כאמור ל-8 אחוזים.

³ לרבות הגידול הנובע משיעור הפיקדונות במטבע חוץ והצמודים למטבע חוץ.

רכישת נכסים בני קיימא, 1961 ו-1962

(יחידות)

מכונות תפירה	מייצור מקומי		אחוז העלייה או הירידה (-) ב-1962	מהיבוא		אחוז העלייה או הירידה (-) ב-1962	סך הכל		אחוז העלייה או הירידה (-) ב-1962
	1962	1961		1962	1961		1962	1961	
מכונות תפירה	6,029	7,692	27.6	2,749	5,335	94.1	8,778	13,027	48.4
פטיפונים	11,622	16,788	44.5	7,026	7,235	3.0	18,648	24,023	28.8
מקלטי רדיו	30,081	31,134	3.5	34,377	40,489	17.8	64,458	71,623	11.1
מכונות כביסה	12,671	17,095	34.9	1,091	3,519	122.5	13,762	20,614	49.8
מכשירי גז	53,795	51,457	-4.3	—	—	—	53,795	51,457	-4.3
כיריים של גז	47,923	45,179	-5.7	—	—	—	47,923	45,179	-5.7
תנורי גז	5,872	6,278	6.9	—	—	—	5,872	6,278	6.9
מקררים חשמליים	41,060	46,842	14.1	3,336	6,639	99.0	44,396	53,481	20.5
קטנועים	724	682	-5.8	1,382	2,003	44.9	2,106	2,685	27.5
אופניים	17,249	17,218	-0.2	1,967	4,601	133.9	19,216	21,819	13.5
מכוניות	725	1,162	60.3	6,867	6,255	-8.9	7,592	7,417	-2.3
מערבלים ושואבי אבק	—	—	—	6,875	20,834	203.0	6,875	20,834	203.0
מקלטי קול	—	281	—	2,092	6,947	232.1	2,092	7,228	245.5

ה מקור : אגף המכס והכלל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

משכנתאות. נראה שגידול זה בא בחלקו על חשבון רכישת מוצרים בני קיימא. רכישת מוצרים אלה יש בה משום רכישה של שירות צריכה ונכס השקעה גם יחד, ומשום כך היא בבחינת חיסכון, ויש להניח שגידול בלתי צפוי בחיסכון מסוג אחד יבוא במידה מסוימת על חשבון שאר צורות החיסכון. כשאנו רואים את שתי השנים 1961 ו-1962 כחטיבה אחת מוסבר הגידול ברכישת מוצרים בני-קיימא על-ידי עליית ההכנסה הפרטית הפנויה.

בתוך תחום המוצרים בני הקיימא חלו התפתחויות שאין להן שייכות למגמה הכללית: ברכישת מכוניות חלה ירידה קלה לעומת 1961, בעוד שבשאר המוצרים יחד חל גידול של 16 אחוזים לנפש. התפתחות זו נעוצה בהשתנות המחירים היחסיים; מחיר המוצרים בני קיימא פרט למכוניות עלה ב-6 עד 7 אחוזים ואילו במחירי המכוניות הגיעה העלייה ל-15 עד 20 אחוזים.

נראה שאצל רוב המשפחות קיימת רוויה ברכישת מצרך מסוים, כשיש בידהן יחידה אחת ממצרך זה. להנחה זו יש סימוכין בנתוני סקר הוצאות המשפחה¹. משום כך יש מקום לצפות שגמישויות ההכנסה של מצרכים אלה תעמודנה ביחס הפוך למידת השכיחות של המוצר ברשות האוכלוסיה², ואמנם גמישויות ההכנסה גבוהות יותר באותם המצרכים, שבהם אחוז הבעלות הוא נמוך, ולהפך (ראה לוח ד'-5).

תופעה זו מקורה בכך שרכישת נכס בר-קיימא פירושה רכישת זכות בעלות על זרם שירותי הצריכה שנכס זה מספק. רכישה חד-פעמית מאפשרת איפוא צריכה שוטפת של שירותי צריכה ללא צורך ברכישה נוספת. מצב זה עשוי להשתנות, בשעה שהנכס האמור נרכש לאו דווקא בזכות שירותי הצריכה במובן המקובל, אלא לצורך ראווה. כאן מקבלת הבעיה ממדים נוספים, ומתהווים תנאים לרכישה של יותר מיחידה אחת.

לוח ד'-5

הבעלות על מוצרים בני קיימא וגמישויות הכנסה שלהם

המצרך	גמישות ההכנסה	מספר המוצרים שברשות כל 100 משפחות
רדיו	0.2	84
כירים של גז	0.5	66
מקרר חשמלי	0.9	59
מכונת כביסה	1.4	19

ה מקור: בנק ישראל והשכח המרכזית לסטטיסטיקה.

נראה שקיים סדר מסוים ברכישתם של מוצרים בני-קיימא: תחילה קונים, בדרך כלל, רדיו ואחר כך, לפי הסדר, כיריים של גז, מקרר חשמלי, מכונת כביסה, מערבל חשמלי ושואב אבק. על כך מלמדים ההבדלים המובהקים באחוז המשפחות שברשותן מצויים מוצרים שונים. סדר זה קיים, כפי שמלמד מחקר בעניין זה, בכל קבוצות המוצא והוותק.

¹ לפי תוצאות ניתוח שנערך בבנק ישראל.
² עליסוד הנחה מסוימת לגבי הסדר שבו המשפחות מגיעות לרוויה במוצרים שונים.

(ג) הלבשה והנעלה

הגידול הריאלי בצריכת מוצרי הלבשה והנעלה הגיע ל-8 אחוזים לנפש — שיעור דומה לצפוי עליסוד גמישות ההכנסה של מצרכים אלה.

אופיו התחרותי של ענף ההלבשה וקשיים ביצוא תוצרתו מנעו עליית מחירים בו והביאו לירידה יחסית במחיריו. בענף ההנעלה חלה בעקבות הפיחות עליית מחירים של 9 אחוזים והעלייה בצריכה לנפש הגיעה ל-2 אחוזים. לו נשארו המחירים היחסיים של מוצרי ההנעלה יציבים, היה מקום לצפות לעלייה של 8 אחוזים בצריכה לנפש בעקבות העלייה בהכנסה. שיעור העלייה הנמוך מן המצופה הוא תוצאה של עליית המחירים.

(ד) נסיעות בארץ

בצריכה של שירותי תחבורה חל גידול של אחוז אחד לנפש, בקירוב. שיעור גידול נמוך זה קשור בעלייה הניכרת בדמי הנסיעה, שהגיעה ל-12 אחוזים. ההתפתחות לא היתה אחידה: בשירותי התחבורה באוטובוסים, שהם חלק הארי של הסעיף, עמד הגידול על אחוז אחד, ואילו בנסיעות ברכבת הגיע הגידול לנפש ל-6 אחוזים. שוני זה נעוץ בשיפור הניכר שחל בשירותי הרכבת, ובמידת מה גם בשינוי המחירים היחסיים: עלייה של 11 אחוזים בדמי הנסיעה ברכבת לעומת 13 אחוזים בקווי האוטובוס המקבילים.

(ה) נסיעות לחוץ לארץ

על אף עליית מחירים של 17 אחוזים חלה בנסיעות לחוץ לארץ עלייה של 16 אחוזים. יש להניח שגמישות ההכנסה כאן היא רבה, אך נראה שאין בה משום הסבר מספיק לעלייה רבה זו. הנסיעות לחוץ-לארץ הן בבחינת שירות לוואי לתירות בחוץ לארץ, והביקוש להן מהווה למעשה חלק מהביקוש לשירות הכולל, המורכב משירותי נסיעה לחוץ-לארץ ותיירות יחד. במחירו של שירות כולל זה היתה העלייה מעטה הרבה יותר, שכן מחירי התיירות בחוץ לארץ, שהם המרכיב העיקרי במצרך כולל זה, לא נשתנו.

(ו) מזון

בצריכת המזון חלה ב-1962 עלייה של 11 אחוזים, במחירים קבועים, שהיא עלייה של 6 אחוזים לנפש. לפי אומדני גמישות ההכנסה צריכה היתה העלייה בהכנסה הפרטית להביא לעלייה של 5 אחוזים בצריכה לנפש. את ההפרש בין שיעור זה לגידול בפועל יש לראות על רקע ירידת המחירים היחסיים של מוצרי המזון בכללם; העלייה במחיריהם הגיעה ל-4.7 אחוזים לעומת עלייה של 11 אחוזים במחירי המוצרים והשירותים, פרט למזון. ויש בה איפוא משום ירידת מחירים יחסית בשיעור של 5 אחוזים.

באותם מוצרי מזון, שעליית מחיריהם דומה לעליית כלל מוצרי המזון, כגון מוצרי בשר ומוצרי חלב, נראה שהגורם העיקרי לגידול הצריכה הוא עליית ההכנסה הריאלית. ואילו באותם המוצרים, שמחיריהם עלו בשיעור שונה מעליית כלל מוצרי המזון, יש לשינויים במחירים היחסיים משקל רב יותר בין גורמי השינוי בצריכה.

שינויי המחירים היחסיים וההפרש בין הצריכה המצופה לצריכה בפועל לגבי חמישה מצרכים¹

¹ נבחרו מצרכים שלגביהם מצויים אומדנים של גמישויות הכנסה. חמישה מצרכים אלה מהווים 65 אחוזים מכלל צריכת המזון.

השינויים בצריכת המזון לנפש, לפי הסעיה, 1961 ו-1962

(מחירים קבועים)

אחוז העלייה או הירידה (-) במחירים ב־1962 לעומת 1961 *	אחוז העלייה או הירידה (-)		
	ב־1962 לעומת 1961	ב־1961 לעומת 1960	
-1.2	22.8	7.0	פירות טריים
4.0	21.3	-0.5	בשר
1.4	7.9	21.9	עופות
—	7.8	1.7	משקאות חריפים
2.3	6.8	3.7	חלב ומוצריו
11.6	1.9	11.6	תה, קפה, קקאו
8.1	1.5	10.1	ירקות טריים
0.1	0.5	1.3	שמנים ומרגרינה
1.1	0.4	3.8	שוקולד, ממתקים, ריבה וסוכר
7.7	-0.3	6.5	דגים
15.5	-1.0	0.8	לחם, דגנים ומוצרי בצק
9.3	-10.8	26.7	שימורי ירקות ופירות
4.7	6.3	5.0	כל מוצרי המזון

* חילוק מדר הצריכה הנומינלית במדר הגידול הריאלי.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וכלכלה ישראל.

מובאים בלוח ד' 7². בכל מקרה שבו עולה הגידול המצופה על הגידול בפועל, חלה עלייה במחירו היחסי של המצרך, והיפוכו של דבר במקרים שבהם עולה הגידול בפועל על הגידול המצופה. אמנם, בין גודל ההפרשים לבין שיעורי השינוי במחירים היחסיים אין התאמה מלאה, אולם דבר זה נובע מכך שגמישויות הביקוש לגבי ההכנסה שונות במצרכים השונים — וגמישות גדולה יותר מביאה לכך שבעקבות ירידה נתונה במחיר היחסי, מגיע גידול הצריכה לשיעור רב הרבה יותר.

² הסבר מלא של שיטת החישוב יובא בנספח לדו"ח זה.

לוח ד' 7

השינוי במחיר היחסי וההפרש בין גידול הצריכה בפועל לגידול המצופה*

(2) *** השינוי במחיר היחסי	(1) ההפרש בין הגידול המצופה ולבין הגידול בפועל **	
-5.6	-15.8	פירות
-0.7	-5.9	בשר
3.2	1.3	ירקות
-2.3	-2.6	חלב
10.3	1.6	לחם ודגנים

* על יסוד נמישות ההכנסה.

** הגידול המצופה פחות הגידול בפועל באחוזים מהגידול המצופה.

*** מדר מחיר המצרף (ראה הערה ללוח ד' 6) מחולק במדר כלל מחירי המזון.

1. פירות טריים

העלייה של 23 אחוזים בצריכת הפירות הטריים מוסברת בעיקרה על-ידי ירידת מחיריהם היחסיים ב־6 אחוזים, כתוצאה מירידה של 1.2 אחוזים במחיריהם המוחלטים. בעיקר גדלה צריכת הפירות הנשירים — 32 אחוזים. העלייה בצריכת פרי הדר היתה קטנה יותר בגלל עליית מחירו, שמקורה בעליית מחירי ההדרים בשוקי חוץ לארץ, אשר בעקבותיה גדל היצוא וקטנה הכמות המשוקת בשוק המקומי.

2. בשר ועופות

הגידול הרב בצריכת הבשר נובע בעיקר מגידול יבוא הבשר הקפוא ב־260 אחוזים, שהיה מכוון לבלום את עליית מחירי הבשר בשוק המקומי. היציבות היחסית במחירי הבשר, שהובטחה על-ידי כך, היתה כנראה אחד הגורמים שמנעו גידול רב יותר בצריכת בשר העוף למרות ירידת מחירו היחסי — עלייה של 1.4 אחוזים במחירים המוחלטים — והעמידוהו על 8 אחוזים לנפש. יציבות שררה בצריכת הירקות הטריים, לנפש, בשל עלייה של 3 אחוזים במחירים היחסיים. עם ביטול הסובסידיות באוגוסט עלו מחירי הדגנים למיניהם ב־15 אחוזים בממוצע שנתי¹, ובכך נגרמה עלייה של 10 אחוזים במחיריהם היחסיים. מאחר שגמישות ההכנסה של מוצרים אלה מעטה, יש בירידה המצומצמת בצריכה בעקבות עליית מחירים זו כדי ללמד, שגמישות המחירים בביקוש לדגניים קטנה גם היא.

¹ העלייה באוגוסט הגיעה ל־30 אחוזים, אך ברמת המחירים הממוצעת במשך השנה חלה כתוצאה מכך עלייה של 15 אחוזים.